

„FÜLEMNEK BÁRSONY AZ SZÉP HANGJA”

dr. habil Gerencsér Kinga
c. egyetemi tanár

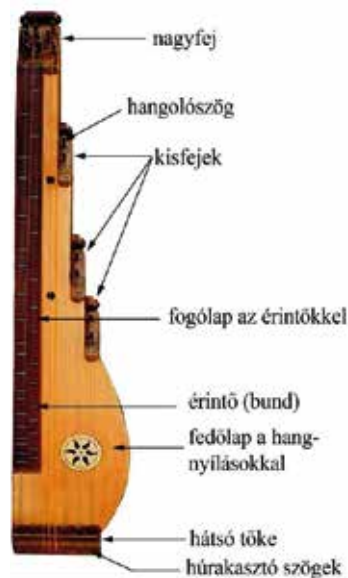
A citera ősének a kutatók a kínai khint (i. e. 3000), az indiai vinát (XV. sz.) és a VIII. században használatos kitharát tartják. A khin az előkelő világ, az udvari és templomi ceremóniák hangszere volt. A vina, India nemzeti hangszerre a cső- vagy kereszttrudas citeraféleségekhez tartozik. Egy bambuszcső, amelyhez később két lopótököt csatlakoztattak rezonátorként. A hangszer őstípusának mindenesetre az az ázsiai hangszer számít, amely a középkorban Scheitholtként (hasábcitera) tűnt fel. A hasábcitera kialakulása Kr. e. 1000 körül Elő-Ázsiában kezdődött. Európában a XIV–XV. század óta – részben már régebben is – létezett egy primitív citeratípus. Hosszú és keskeny hangszer volt, kezdetben nyitott testű, hátlap nélküli.

A citera magyarországi megjelenési ideje legjobb esetben is csak valószínűsíthető. Nagyrészt nagyapáink, dédapáink visszaemlékezéseire és meg nem erősített feltételezésekre vagyunk utalva a téma kutatásában. Feltételezhető, hogy a XVIII. és a XIX. század fordulóján jelent meg és kezdett ismertté válni a magyar parasztcitera. A legrégebbiről ismert darab nem több 180 évesnél, melynek formája és elrendezése egyszerűbb kivitelben szinte megszólalásig hasonlít a hasáb alakú osztrák–bajor Scheitholthoz.

A hangszer hossza körülbelül fél méter. Az egyik hosszanti oldala egyenes vonalú. Itt helyezkedik el a fogólap (menzúra). A fogólapon egymástól különböző távolságra helyezkedik el a két sor érintő. A külső soron a hét törzshang van, két

és fél oktáv szélességben. A felsőn a kromatikus hangok találhatók. A két hangsor egymáshoz való viszonya megegyezik a zongorán található

fekete és fehér billentyűk szerepével. A fogólap mellett jobb oldalon van az oldalrész, itt pengetnek. A citera jobb kezünk felső végében találjuk

A citera részei

a húrtartó szegeket, a bal felőleben a fejet. Itt vannak a hangolószegek. Ezekre vannak hangolókulccsal rátekerve a húrok, és itt lehet a húr mélységét, magasságát beállítani, tehát hangolni. A szemben lévő oldal a fejtől lépcsőzetesen szélesedik. Az oldalrészek által bezárt korpuszt hangszertestnek vagy hangszekrénynek nevezik. A hangszekrény két végén két húremelő bak is van, ami a húrokat emelni hivatott. A citerának három lábuk van, kettő a fogólap felőli két végén, a harmadik a szemben lévő

” Feltételezhető, hogy a XVIII. és a XIX. század fordulóján jelent meg és kezdett ismertté válni a magyar parasztcitera.

oldal közepén. A lábak magassága körülbelül 5–6 mm, átmérője 8–10 mm, céljuk az egyenlőtlenések kiküszöbölése és a csúszásgátlás. A fejeket gyakran díszítik faragással. A hangszerépítés speciális alapanyagigényét elég nehéz kielégíteni

– mondja Raffai Balázs, aki a helyi sopronkövesdi néptáncsoport tagjaként ismerkedett meg a citerával. A felnőtt-néptáncsoportnak szüksége volt egy saját citerazenekarra. Hallotta, hogy a citerát könnyű elkészíteni, gondolta, belevág. Ci-

Raffai Balázs és első citerája

A fejek és a tőke gyümölcsfából készül, a fedőrész luc- vagy borovífenyőből

teratanára, Kurucz Attila mondta, hogy Dunavarsányban van egy citerakészítő mester, Beregszászy Károly, aki szívesen átadná tudományát. Ekkor volt negyedéves faipari mérnök hallgató a Soproni Egyetemen, gondolta jó volna megtanulni a készítést, és diplomamunkaként megtervezni és elkészíteni egy citerát. Elutazott hozzá és 2 heti kintartó munka eredményeként elkészült az első citerája.

A tanultakat szívesen megosztja velünk, hogy ezzel is segítse hagyományaink ápolását és idős mesterek szaktudásának továbbadását. A régi mesterek hangszerei nagyon könnyűek, ez valószínűleg nem csak a magas élettartamnak, a hosszú idő alatti lassú kiszáradásnak köszönhető. Ennek a könnyű súlynak az az oka, hogy a felhasznált fák a megfelelően

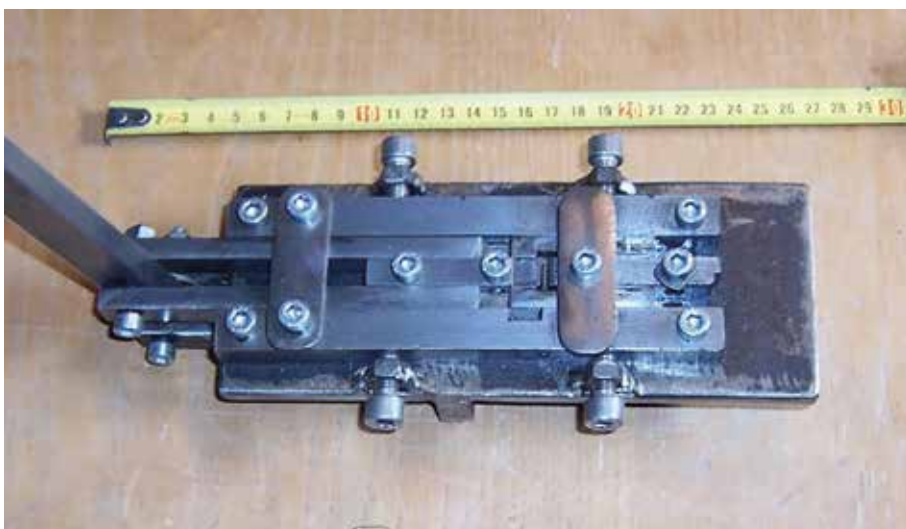
kiválasztott időszakban kerültek kivágásra. A legjobb időpont erre a tél, amikor a nedvesség elhagyja a törzset és még nem indult meg újra a nedvességfelvétel. A fák életében ez a nyugalmi időpont december közepén áll elő. Így a

hangszerfát decemberben, de legkésőbb januárban kell dönteni. Általános követelmény, hogy az alapanyag legalább 3–4 éves, előírás szerint tárolt légszáraz, nem deformálódó, egyenes szálú, egyenletes évgyűrű-eloszlású, kellő

A káva hajlítása felhevített acélcsövön

tömörségű, egészséges, repedés-, göcs- és deformációmentes, valamint szemre is tetszetős legyen. A szálirányeltérések a deformáció és a repedések bekövetkeztének veszélyét rejtik magukban. A megmunkálás során felszabaduló feszültségek ilyen anyagoknál minden munkafázis után újra jelentkezhetnek, kisebb-nagyobb alakváltozás formájában. Hibás alkatrész beépítése az egész hangszer stabilitását és rezonáló képességét veszélyezteti, idővel teljesen használhatatlanná válhat (vetemedés, ívben meghajlás, repedés, ragasztások felválása). Összegezve: csak olyan készre munkált alkatrész kerülhet beépítésre, amely a fent vázolt követelményeknek mindenben megfelel, mert tudták, hogy a hangszer tartóssága, minősége, megbízhatósága, rezonáló képessége nagymértékben a faanyagtól függ. A jó hangszerfa a következőképpen működik: a puha tavaszi pászta sejtei nagyon

Saját készítésű bundhajlító szerkezet

érzékenyek, a leggyengébb rezgés-impulzusra is megmozdulnak, és lehetővé teszik a súlyosabb kései pászta szabad mozgását. A kemény részek a rezgést jól vezetik, és a puhább részbe beágyazva a rezgést tovább képesek tartani, így segítik a jó utóhangzást. Az olyan fák adták a legjobb eredményt, amelyeknél a puha korai pászta és a vékony, acélos szálú kései pászta között

éles, hirtelen az átmenet. Ezt már saját kísérletei alapján Balázs állapította meg.

Fedőréssznek legmegfelelőbb a száraz lucfenyő. Aljának elegendő rétegelt lemez is, nyír- vagy bükkfából, fejnek, tőkének, oldalfejeknek és kottalécnek valamilyen gyümölcsfa a jó. A mester dióból és cseresznyéből, Balázs körtefából is készíti. A citera megtervezése után formáját

” A tanultakat szívesen megosztja velünk, hogy ezzel is segítse hagyományaink ápolását és idős mesterek szaktudásának továbbadását.

Húrfeszítő csapok kifűrése és beverése

Hanglyuk kivágása kör alakú fűrészsel

sablonok segítségével alakítja ki. A káva hajlítását házilag úgy oldotta meg, hogy 20 perces hidegvizes áztatás után felhevített acélhengeren hajlítgatja a megfelelő formára. Az acélhengerbe helyezett gyertyával biztosítja a henger melegen tartását. A fém alkatrészek – húrfeszítő szegek, egyes érintőtípusok – manapság már előregyártva kaphatók a boltokban. Azonban minden elkészíthető kisipari módszerekkel is, saját házi szerszámainkkal. A húrfeszítő csapok huzalszemből, az érintők sárgaréz hegesztőhuzalból, a húrtartó szegek pedig egyszerű 40-es szemből. A húrtartó szegek végét is félgömbre kell csiszolni,

hogy meg ne sértse a zenész ujjait. Valamint, hogy ne repedjen meg a fa, több sorban elhelyezve, előfúrás után kell beütni.

A régi világban a parasztemberek saját egyszerű szerszámaikkal alakították ki hangszereiket, s az akkoriban megfelelt. Azonban a mesterhangszerek korszakában korszerű, pontosan működő faipari gépekkel tudunk eleget tenni a mai elvárásoknak. Eszerint jó, ha van egy kör- vagy egy asztalos szalagfűrészünk, egy egyengető, de inkább vastagoló gyalugépünk és esetleg egy oszlopos fúrónk. Ezen kívül sok kéziszerszáma is szükség van munka közben: kézi gyalu, véső, ár-

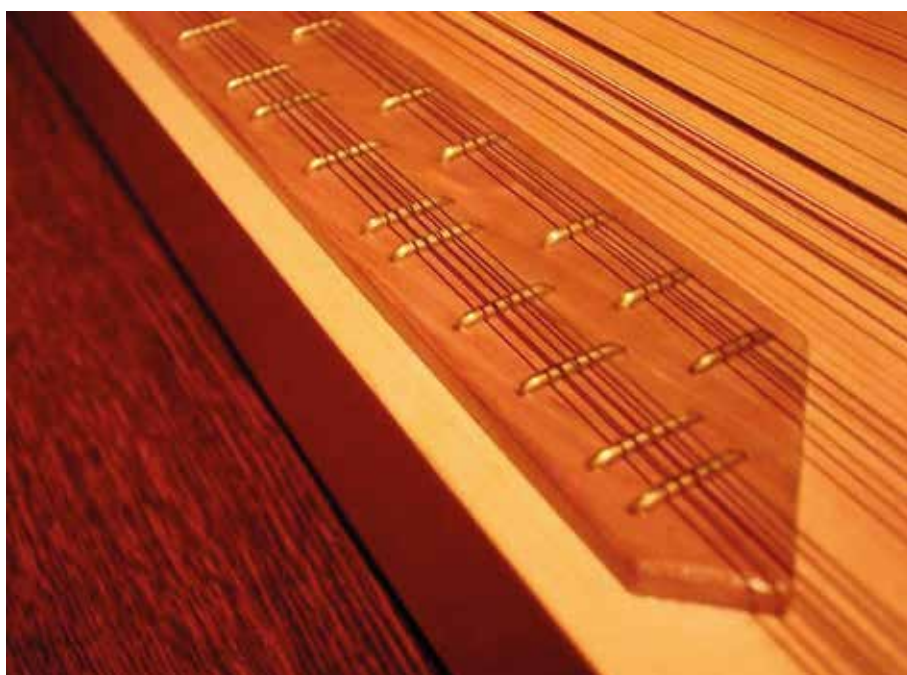
és fémponthozó, éles bicska, ill. kés, fareszelők, többféle csiszolóvászaron, kis méretű kézfűrész, fémvonalzó, derékszög, különböző pontosságú mérőeszközök, sok pillanatszorító. Valamint kellene még saját segédszerszámok és saját készítésű sablonok. A bund hajlítására maga találta ki és készítette el bundhajlító szerszámát. A hanglyukat pl. speciális kör alakú fűrészsel vágja ki. A menzúraméreték adják meg a citera típusát, a prím 48 cm, a tenor 68 cm, a basszus ugyanakkora, mint a tenor, csak más húrozása van, vastagabb húrjai vannak. A bőgő nincs egységesítve, az övé 108,5 cm.

Az egyes elemek összeragasztásához gyorskötésű, vízálló faragasztót használ és pillanatszorítóval rögzíti egymáshoz az egyes alkatrészeket. 1 óráig hagyja a szorítóban. Végül az elkészült citera felületét olajozza és viaszolja.

Ha az érintőket közvetlenül a fedőlapra helyezzük, akkor könnyen megeshet, hogy még az előfúrt lyukakba ütött lábak is szétrepesztik a vékony falemezt. Másrészt a húrok olyan közel lesznek a tetőhöz, hogy a pengetővel rövid idő alatt elkoportatjuk. Ezért fogólapot (kottaléc, kottapad) alkalmazunk, és ebbe ütjük az érintőket. Ennek hátránya, hogy valamelyest tompítja a citera hangját, ezért a lehető legkisebb felületűre készítjük.

Raffai Balázs által készített bőgő

Fogólap érintőkkel

A fogólap alapanyaga valamely keményfa. Esztétikai szempontból a legmegfelelőbb, ha a fejek és a tőke anyagául szolgáló fajtát használjuk. Az érintők (bundok) berakása a citerakészítés legkényesebb része. Helyük pontos meghatározásán múlik a tiszta hangzás, ezért a művelet nagy odafigyelést és precíz

segédeszközöket igényel. A húrok közti távolság 2–3 mm. Egy citerát 5 nap alatt el lehet készíteni, Balázs eddig már 11 citerát készített részben saját, családja és ismerősei részére, részben megrendelésre. Hangszereit sorszámmal és „Citerafi” márkanevvel látja el, valamint el is nevezi őket valamilyen

apropóból, pl. „Luca”, ami olyan lassan készült el, mint a Luca széke, vagy „Csiga-biga”, amelyen a fejek csiga alakúra lettek faragva. Tudását szívesen továbbadja, amikor a soproni Roth Gyula Erdészeti, Faipari, Kertészeti, Környezetvédelmi Szakgimnázium, Szakközépiskola és Kollégiumban tanított, citerakészítő szakkört vezetett. Közben elvégezte a hittan- és a kémiatanár szakot, jelenleg a Berzsényi Dániel Evangélikus (Líceum) Gimnáziumban tanít hittant és kémiát. Bízik benne, hogy 4 gyermeke közül valamelyik megtanulja és továbbviszi majd a citerakészítés tudományát. ■

A hangszer összeerősítése

Forrás:

Herzog Maximilian von Bayern:

Az én citerám című versét magyarra

Raffai Péter fordította.

Raffai Balázs: Citeracsalád tervezése

Diplomamunka, Sopron. 2004.

Molnár Imre (2000): A citeráról

mindenkinek. Antológia Kiadó,

Lakitelek.

Fotók:

Raffai Balázs és Gerencsér Kinga